

ROBERTO RUSPANTI

A műfordítás szép legyen – akkor is, ha egy kicsit hűtlen

(Az anyanyelvi műfordító munkája)

Márai Sándort élénken foglalkoztatta a kérdés: mi az oka annak, hogy a külföldi tudósok, műfordítók jó szándéka ellenére a magyar irodalom igen kevésbé ismert a világban. A következőket írja erről *Naplójában*:

„Néhány export-íróról hallott a világ; és egy-két klasszikusunk nevét ismeri – Petőfit, Jókait, de csak a nevet, nem a művet! –, s az Arany-nemzedék, majd a Nyugat-nemzedék süketen kallódott el a világirodalomban. Ezt a végzetet nem lehet csak magányos nyelvünk titkzatosságával magyarázni. Norvégül hárommillió ember beszél, de az egész világ ismeri Knut Hamsun, Ibsen nevét. Nem lehet mindent azzal magyarázni, hogy nincsenek fordítóink. Néha akadtak fordítók, és lefordították németre, angolra, franciára legjobb újkori íróink jelentős műveit: Mikszáth, Babits, Kosztolányi, Móricz legszebb prózai munkái megjelentek világnyelveken, de a magyar irodalom mégsem történt meg a világ számára. A nyelvi magány, a fordítók hiánya, mindez nem magyarázza ezt a süket, tragikus sorsot. Valószínűbb, hogy a magyar irodalom legtitkosabb tartalmában – talán nyelvének, magányos, gyönyörű, de keleti és távoli nyelvének szellemében – valahol, valamiben nem kapcsol a világirodalomhoz” (*Napló 1945–1957*, Occidental Press, Washington, 1968, 40–41. oldal).

Ezt írta Márai Sándor 1947-ben. Igaza volt-e? Illetve: igaza van-e a jelen perspektívájából nézve is?

Magának Márainak a posztumusz sorsa cáfolta meg a legmeggyőzőbb módon az író állításait: bizonyosság erre műveinek világsikere – még akkor is, ha ebben részben a véletlen is közrejátszott. Talán sokan tudják, hogy *A gyertyák csonkig égnek* című Márai-regény – amely 1998-ban Olaszországban, volt nápolyi kollégám, Marinella D’Alessandro fordításában, *Le braci* címmel jelent meg – hogyan robbant be az olasz könyvpiacra, és indult el innen a világsiker felé. Csak Itáliában 38 kiadást ért meg, és több mint 35

nyelvre fordították le. Azóta folyamatosan publikálják szinte a teljes Márai-életművet.

Ez a világsiker nyilvánvalóvá teszi: nem felel meg a valóságnak az a kijelentés, hogy „a magyar irodalom valami titkos tartalma miatt nem kapcsol a világirodalomhoz”. Hasonló tévképzetek kitalálása helyett azon kell dolgozni, hogy a magyar kultúrpolitika vállaljon nagyobb szerepet a magyar irodalom külföldi sikerében.

§1. A műfordítás szívügy

A műfordítás szívügy: egyfelől annak az országnak – az én esetemben Magyarországnak – az irodalma – és általában: kultúrája – iránti szeretetből fakad, amelynek a nyelvről fordítok. Másfelől Olaszország iránti elkötelezettségemből, amelynek a kultúrájába beleszülettem, amelynek a nyelven írok, és amelynek a nyelvére fordítok. Ugyanakkor a szépirodalmi műfordítás igen nehéz feladat, amely kompetenciát, nagy felkészültséget és költői ihletet kíván. Olyan „alkotómunka”, amely napjainkban mindig változik, fejlődik és terjed; nagy türelmet és különös érdeklődést kíván, elősegíti a kulturális kapcsolatok létrejöttét és azok cseréjét nemzetközi szinten – a népek kölcsönös kulturális és társadalmi fejlődéséért, a béke, valamint a civilizáció és a társadalmi haladás szellemében. A műfordítás összekapcsolja a népeket, megismerteti őket egymással. A szépirodalmi műfordítás maga is művészet; nem élvez nagy elismerést, pedig megbecsülést és ösztönzést érdemelne – mind erkölcsi, mind pedig anyagi téren. A műfordítást semmilyen külső tényező nem befolyásolhatja, csak a műfordító lelke. Miként a költészetben, a műfordításban is hagyni kell, hogy szárnyaljon a lélek.

Jelen írásom további részében nem kívánok bővebben szólni magáról a műfordításról, illetve a prózai munkák átültetéséről; mindenekelett a költői művek fordításának problémáját tárgyalom.

Ami a versek fordítását illeti, el kell mondanom, hogy az olyan, mint egy drasztikus és fájdalmas sebézeti beavatkozás: szinte lehetetlen megtartani az eredeti nyelvi formát. Az eredeti forma megtartása gátolja a műfordítót abban, hogy a hűséges fordítást képes legyen összeegyeztetni a szép fordítással. A szó szerinti fordítással elvesz a vers művészi értéke.

Rába György *A szép hűtlenek* (1969) című kötetében az *Isteni színjáték* szerzőjét idézte Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád versfordításai kapcsán: „A versfordítás lehetőségében már Dante is kételke-

A tanulmány első, szóbeli változata elhangzott a Magyar Napló által szervezett szigliheti műfordítói konferencián, 2015. október 9-én.

dett: »Tudja meg mindenki, hogy versben írt költői mű nem ültethető át a saját nyelvéről más nyelvre anélkül, hogy meg ne törjön minden édessége és harmóniája« – írta a *Vendégség* című művében.” Vagy ahogy Kosztolányi Dezső fogalmazott: „Minden fordítás ferdítés is egyben”. Ez az oka annak, hogy Ady Endre nem fordított.

Mindazonáltal, ha a költő a célnyelvre fordított verset eredeti értelmé megtartásával elfogadható formába önti (ez az úgynevezett parafrázis), és az eredeti nyelvi modellhez képest újrakölti anélkül, hogy szem előtt tartaná az eredeti vers formáját és jelentését (ez az úgynevezett imitáció), szélsőséges esetben odáig merészkedik, hogy versei „szép hűtlenné” (les belles infidèles) válnak. Ezt a kifejezést, amely a XVII. századi francia tudóstól, Gilles Ménage-tól származik, a nagy olasz filozófus, Benedetto Croce tette ismertté e szellemes megfogalmazással: „A fordítások olyanok, mint a nők: vannak közöttük csúnyácskák, melyek hűségesekek, és vannak közöttük hűtlenek, de gyönyörűek.” (Magyarországon Rába György használta először ezt a kifejezést az előbb említett munkájában.)

Ami a költői művek fordítását illeti, az én álláspontom nem áll messze a híres olasz költő, Giuseppe Ungaretti véleményétől: „Verset fordítani háromféle módon lehetséges: az egyik módja próza, a másik: a szabad átdolgozás, míg a harmadik: a versforma megtartása, a költészet bizonyos szabályainak betartásával, azzal a törekvéssel, hogy az eredeti szóról szóra, betűről betűre megmaradjon”, ami – hozzátesszem – lehetetlen.

A szó szerinti fordítással – mint említettem – elévész a vers művészi értéke. Ha túlzottan ragaszkodunk az eredeti vers mondatfűzéséhez, kifejezéseinek szó szerinti fordításához, hangzásához, a célnyelvi szöveg idegenné válik.

A versfordítás maga is költészet: a műfordító oly módon ülteti át az eredeti verset, hogy a fordítás során kreatív módon újragondolja, újraértelmezi a műalkotást. Az eredetihez mindenképpen közel álló, de azzal semmiképpen sem azonos verset hoz létre (ugyanis az utóbbi „megoldás” lehetetlen). Ungaretti szavaival élve „a műfordítás mindig két szellem kompromisszumából születik”.

Szerintem a jó műfordítás: művészi értékű szabad átdolgozás. Jó, ha a műfordító idegennyelv-tudás mellett költői érzékenységgel is rendelkezik. Még jobb, ha a nyelvet kiválóan ismerő műfordító maga

is költő. Úgy összegezném: a műfordítás legyen szép – akkor is, ha egy kicsit hűtlen: ez az anyanyelvi műfordító munkája.

§2. Az olasz hagyományban a műfordításnak nincs igazi súlya

Az olasz hagyományban sajnos a műfordítás nem áll az irodalmi élet középpontjában – sem a költészet, sem a próza területén. Felmerül a kérdés: miért alakult ez így?

1) Mindenekelőtt azért, mert a műfordításnak nincs igazi kultúrája Olaszországban. Ez a megállapítás főként a líra tereumára vonatkozik, ahol a műfordítói hagyomány a XVIII. század végén, illetve a XIX. század első felében megszakadt. Ennek okai:

- a) egyfelől nincs egyetértés a műfordítás kritériumaival kapcsolatban;
- b) másfelől a műfordító munkáját sem anyagilag, sem erkölcsileg nem ismerik el. Ez a tendencia elsősorban a költészet, de gyakran a próza területén is érvényesül.

2) Kizárólag a piac dönti el, kit és mit kell lefordíttatni, és szinte minden esetben csak prózai műről van szó. Leginkább az amerikai bestsellerekre (krimikre és sci fikre) esik a választás.

3) A kiadók spórolni akarnak a fordítás költségein, ezért nem igazi műfordítókat bíznak meg ezekkel a feladatokkal.

4) Végezetül, ami a magyar műveket illeti, az olasz kiadók úgy gondolják, hogy egy magyar anyanyelvű fordító is képes olasz nyelvű műfordításra.

Más a tolmácsolás vagy a szakmai-politikai szövegek fordítása. Nehéz mesterség az is, de más jellegű, úgynevezett *ad hoc* felkészülést és képességet igényel. Nemcsak én, de sokan mások is a műfordítást művészetnek tekintik, ám sajnos gyakran megesik, hogy műfordítással olyan tollforgató kalandorok próbálkoznak, akik, bár műfordítóknak képzelik magukat, minden értéket nélkülöző, szegényes fordításokat hoznak létre. Ennek a sajnálatos módon eléggé elterjedt jelenségnek az oka elsősorban az, hogy a műfordítói munkának nincs becsülete, sokszor mechanikus fordítássá fokozzák le. Ezért fontos, hogy az irodalommal foglalkozó tudósok és irodalomkritikusok az irodalmi jellegű műfordításokat is nyomon kövessék, írjanak róluk kritikát, a rossz fordításokat ostromozzák, hívják fel a figyelmet a rossz fordítások veszélyére, amikor nem ferdítésről van csupán szó, de

tönkretevésről vagy rombolásról (szójátékkal élve: „*distr-ad-uzioni*” – vagyis fordítás-rondítás-rombolás). Megjegyzem: nálunk a fordítók gyakran olyan, magyar anyanyelvű, Olaszországban élő nők, akik olasz férfiakkal mentek feleségül. Nem olasz anyanyelvű műfordító, legyen az magyar, német, francia vagy angol, nincs birtokában olyan nyelvi gazdagságnak, hogy az egyes szavak, kifejezések közötti árnyalatnyi különbségeket olyan mélyen ismerje, hogy művészi módon tudjon fordítások. Magyarországon is sokan osztják a véleményemet, például a Pázmány Péter Katolikus Egyetem italianisztika szakának professzorai meglepődtek azon, hogy magyar irodalmi műveket magyar anyanyelvűek fordítanak olasz nyelvre.

§3. A magyar irodalmi művek, kivált a költészet fordítása Olaszországban

A magyar irodalom, főképpen a magyar költészet fordítói Olaszországban a XIX. században a glottológusok (vagyis a nyelvtudósok) voltak, akik a magyar nyelvvel elsősorban a finnugor filológiai tanulmányokon belül foglalkoztak. Azonban az általuk készített műfordítások esztétikai értéke igen csekély; éppen a költészet lényege hiányzik ezekből az alkotásokból. A XX. század első felében az olasz egyetemeken alakult magyar tanszékeken kutató és oktató magyar származású professzorok folytatták ezt a régi hagyományt, amelyet azután már olasz professzorok vittek tovább a XX. század második felében. Mivel Olaszországban – tudomásom szerint – nincsenek (a múltban sem voltak) olasz költők, akik magyarul tudnának, nem létezik mértékadó, komoly hagyománya annak, hogy olasz költők magyar verseket fordítsanak le. Voltak azért olyan olasz költők, akik nyersfordítás alapján dolgoztak, és azt újraalkották, verssé formálták. Ők teljesen megbíztak a nyersfordító munkájában. Ezek között említeném Salvatore Quasimodo Nobel-díjas költőt, aki a volt milánói magyar professzor, Ruzicska Pál nyersfordításaira támaszkodott. A legjobban sikerült fordítása Petőfi Sándor *Alföldjének* átültetése volt.

Olaszországban jelenleg kevés lehetőség van a magyar költészet fordítására. De természetesen akadnak kivételek is. Ki a magyar költészet mai műfordítója Olaszországban? Az olyan irodalmár, egyetemi tanár, aki tud magyarul, aki a magyar irodalommal foglalkozik, aki érti a magyar költészetet – és az az ideális, ha ez a tudás költői vénával párosul, vagy a fordító maga is költő.

Ilyen volt a fiumei származású Paolo Santarcangeli. Én is megpróbálom hozzájárulni ehhez a hagyományhoz – ahogyan tőlem telik. Eddig – olasz nyelven – öt verseskötetet sikerült közreadnom a magyar költészet köréből:

– *Kassák – Poesie*: Kassák Lajos válogatott versesgyűjtemény (a Rubbettino kiadásában, 1994);

– „*Lungo il Danubio e nel mio cuore*” („*A Duna mentén és a szivemben*”) címmel magyar szerelmes versek antológiája (a Rubbettino kiadásában, 1996), amelynek az olasz címe Reviczky Gyula *Úti emlék* (1875) című költeményének két utolsó sorára utal: „Lágy zsongás hangzott: »soha többé!« // Szivemben s a Dunán”;

– Petőfi Sándor *Felhők* című kötetének olasz nyelvű fordítása, olasz címe: *Nuvole* (a Rubbettino kiadásában, 2002);

– az Olaszországról szóló magyar költők verseiből válogatott és fordított, *Il cielo d'Italia si rispecchia nelle acque del Danubio (Itália égboltja tükröződött a Duna vizén)* című kétnyelvű antológia, amely a Rubbettino kiadásában 2014-ben jelent meg.

Ezekon kívül Petőfi, Ady, Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Juhász Ferenc, Vas István, Ladányi Mihály, Weöres Sándor, Illyés Gyula, József Attila stb. verseit publikáltam folyóiratokban, saját könyveimben és különböző konferenciák tanulmányköteteiben, nem beszélve Petőfi híres elbeszélő költeményéről, a *János vitéz*ről, amelynek általam készített fordítása 1998-ban jelent meg Olaszországban (a Rubbettino kiadásában) *Giovanni il Prode* címmel, s amelynek borítóján a következő alcím szerepel: *Come Gianni Pannocchia divenne Giovanni il Prode, azaz Hogyan lett Kukoricza Jancsiból János vitéz?*

Egyébként publikáltam saját verseimet is: a *Verrà il giorno del nostro amore (Egyszer majd eljön a szerelmünk napja)* című versesgyűjteményben, a Rubbettino kiadásában 1999-ben láttak napvilágot. Két költemény ezek közül magyarul is megjelent Baranyi Ferenc tolmácsolásában.

Ahogy korábban említettem, a műfordítás nehéz műfaj, komoly felkészültséget és alázatot kíván. Az önhittség, az elbizakodottság a rossz műfordító legnagyobb hibája. Persze néha a legfelkészültebb, leggyakorlottabb műfordítókkal is megeshet, hogy nem sikerül elkerülniük a legnagyobb veszélyt: beleesnek a félreértés csapdájába. Erre mutatok néhány példát a költészetből.

§4. Példa

A XIX. századi szicíliai költő, Giuseppe Cassone német, angol és francia nyelvből fordított verseket, majd szinte az egész életét annak szentelte, hogy lefordítsa olasz nyelvre a nagy magyar költő, Petőfi Sándor művét, a *János vitéz*. Rögtön a címválasztása – *L'eroe Giovanni (A hős János)* – félreértésre utal. Cassone meghagyta a Kukorica nevet – annak ellenére, hogy a szláv eredetű kukorica szó nem jelent semmit az olasz olvasónak. Én viszont ezt a szót is lefordítottam. Olaszul *granoturco* a kukoricaszem, a kukoricacső pedig *pannocchia*. Így lett az elbeszélő költemény főhősének „beszélő” neve az én fordításomban *Gianni Pannocchia*. Gianni a János beceneve, kicsinyítőképzős megfelelője. Semmiképpen sem maradhatott meg a magyar Jancsi név, mert a magyar nyelvet nem ismerő átlagos olasz olvasó Ján-Xi-nak (vagyis Ján-kszi-nak) ejtené, s így kínai névnek tűnhetne az olaszok számára.

Nézzünk még néhány példát:

1. XII. ének, 3. versszak, 1–2. sor: „A király erőnek erejével rajt volt, // hogy ő is elmegy, s a többiekkel harcol” (olaszul: *il re smaniava, era pronto e nel pieno delle forze per combattere anch'egli insieme agli altri*). Ám Cassone „A király erőnek erejével rajt volt...” sort a következőképpen fordította: „*Il re, sebene debole, in piedi ei pure stava...*” (G. Cassone, 1908), magyarul: „a király, ha gyenge is volt, állt a lábán”. Vagyis a fordító teljesen megváltoztatta a szavak értelmét.

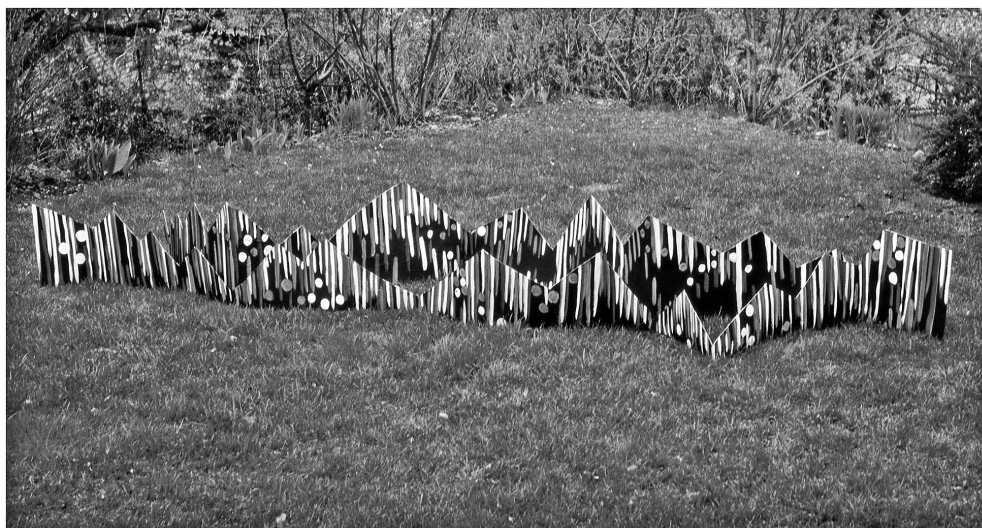
2. IV. ének, 7. versszak, 2. sor: „Most a boldogtalan mindent elbeszéle, // Ráborúlt zokogó kedvese keblére...” (azaz: *adesso l'infelice prese a raccontarle tutto, si chinò sul seno della sua amata che singhi-*

ozzava). Cassone azt a sort, hogy „Ráborúlt zokogó kedvese keblére”, a következőképpen fordította le: „*Al caro singhiozzante seno di lei chinato*”, mintha a lány *keble* lenne *zokogó*. Vagyis a fordító a „kedves” helyett a „kebel”-hez társította a zokogást.

3. XIV. ének, 5. versszak, 2. sor: „Hagyjon kend föl, *apjok*, azzal a haraggal...” (azaz: *cessate d'arrabbiarvi, suavia, oh maritino*), ahol az *apjok* magyar szófordulat – ma úgy mondanánk: *papi* – népi kifejezés, amelyet a feleség a magyar nyelv szabályai szerint akkor használ, ha megszólítja a férjét. Cassone viszont szó szerint értelmezte: „*Non v'adirate, siategli patruccio, poverino!*” Nem ismerte fel a szó népi jellegét, illetve átvitt értelmét. Tipikusan olyan hibáról van szó, amikor a fordító nem mozog otthonosan a népi nyelv területén, s így nem sikerül megértenie a szó aktuális – a szerző által átvitt értelemben használt – jelentését. Ez olyan hiba, ami a nem olasz anyanyelvű fordítóval is megeshet, aki nem ismeri az olasz nyelv népi eredetű szólásait, szófordulatait.

Giuseppe Cassone védelmében szeretném elmondani, hogy a felkészült szicíliai filológus műfordító megsejtette: a XVII. ének 20. versszakának 2. sorában Kukorica Jancsi (*Gianni Kukorizza*) falubelijének a szájából elhangzó együttérző kifejezést – „Jaj, eszem a szívét” – nem értelmezheti és nem fordíthatja szó szerint.

Írásomat Petőfi nagyon kifejező felkiáltásával zárnam, amely a *János vitéz* XII. énekében szerepel: „Hej csinálom-adta!”, s amely úgy adható vissza olasz nyelven, hogy: „*Per dindirindina!*” Felmerül a kérdés: vajon ez utóbbi – érzelmi, hangulati többletjelentéssel bíró – felkiáltást ismeri-e egy külföldi, nem olasz ajkú fordító?

Füvem (50 × 200 cm, objekt, festés, hajlítás, kasírozás, a Norton Priory Museum tulajdona, 1998)